

KISEBB, KÖZLEMÉNYEK.

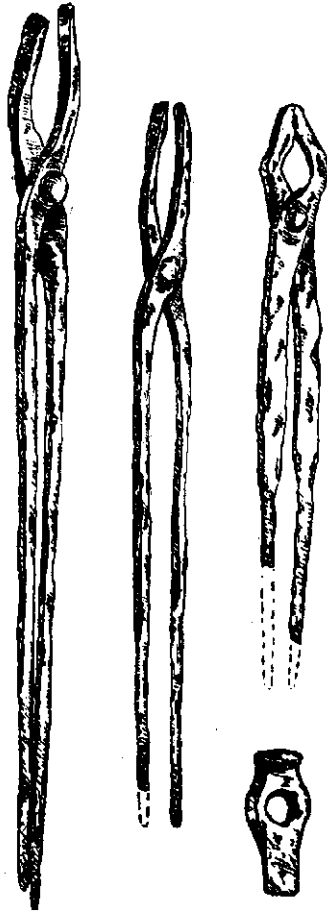
Rómaiak nyomai a Bács-torok nevű kőbányában.

Kolozsvár közeli környéke meglehetősen sok és különböző kori régiségekhez juttatott már, ami azt bizonyítja, hogy e város területe és határai a legrégebb idők óta lakott helyek voltak. Találtunk már kőkori, bronzkori, római-, honfoglaláskorbeli és a későbbi történelmi kor minden idejéből származó leleteket. Különösen a rómaiak korából ismeretesek nagyobb számmal épületelemek, pénz- és sírleletek, temető maradványok, utak és kőbányák nyomai. A római korbeli régiségeknek egyik legnevezetesebb lelőhelye a Bács falu melletti *Bács-torok* néven ismert kőbánya, melynek legújabb leleteiről az alábbiakban számolok be.

A múlt év január havában jelentette nekem Voith Antal kolozsvári ékszerész, hogy a Bács-torok alsó végén a bányászok munka közben a mészkőpadok feletti földrétegben egy emberi koponyát találtak. A hír hallatára február 2-án kimentem a nevezett bányába és a helyszínén a következőket észleltem. A lelőhely a völgynyílás balfélén, a turistáktól jólismert *Angyalkút* feletti erdős oldalon van, ahol a világosabb agyagmárga üledékre a felszíntől 2 m. mélységre leásott sírveremnek humussal kevert beföldelése igen jól kivehető. A függélyes földfal lemetsezése közben a koponya vékonyfalú töredékei kihullottak. A fejfelé Ény.-nak és láb felé Dk.-i irányban fektetett csontváz még a földben várja kiásatását. A koponya néhány töredékét és metszőfogát még eredeti helyén találtam, a többit azonban babonás emberek, mint szerencsét hozó maradványokat, magukkal elhordották.

E sírhely közelében, attól mintegy 15 méternyi távolságban, 1925. május havában újabb érdekes régiségek kerültek felszínre. A terméskövet fedő többméternyi földtömeg lehordása közben a felszíntől állítólag 3 m. mélyen 4 db. igen régi vaseszköz, még pedig 3 tűzesfogó és 1 vas-kalapács került elő, amelyek nyilvánvalóan egy régi kovácsműhely tartozékai lehettek. (L. a mell. rajzot.) A teljesen ép legnagyobb fogó h. = 72 cm., csipesze a szegig = 13 cm., a szeg átm. = 2 cm., innen a nyél végéig = 57 cm. A középső fogó h. = 58 cm., csipesze = 12,2,

a szeg = 2 cm. s nyele = 43'8 cm. A legkisebb h. = 43 cm., csipesze = 7'8, a szeg átm. = 2 cm. s a nyélre jut = 33'2 cm. A mindkét végén csonkult nyél felső fele négyoldalú, alsó része hengeres. A kalapács egy kézi kis kővágó szerszám, melynek hosszabb része vágásra, foka pedig ütésre szolgált. H. = 11 cm. a nyéllyuk átm. = 2'5 cm.

Római eszközök
a Bács-torokból.

Ami a most leírt leletek eredetét és korát illeti, erre nézve kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatott a Bács-torok közeli környékének régebbi leletei, melyekre röviden a következőkben utalok.

1. 1886-ban a Bács-toroki kőbányában, régi törmelék közt, a termőtalaj alatt több méternyi mélységben, mészkőből készült gabona törő mozsarakra akadtak.¹

2. Ugyanakkor a Bács-torok és Kardosfalva közti térségen egy patinával bevont bronztárgy (római bronzfibula) darabját találták.²

3. Bács falu mellett a Nadas folyó partjában 1922. június havában egy római temetőt fedeztem fel és írtam le,³ melynek kora — a római császárság korában divatozó, u. n. „aláhajtott lábú” bronzfibula korhatározó jellege szerint — a Kr. u. II—III. század közötti időből datálódik és a Bács-torokban dolgozó kőbányászok sírjai voltak.

4. *Torma Károly* kiváló régészünknek helyes volt azon sejtése, hogy a rómaiak a Bács-torok nevű sziklazakadéokban bányászkoztak, mert a Bács-torok nyílásánál fekvő s *Monostori oldal*-nak nevezett helyen római épületek nyomait tüntetik fel azok a földélcserép-, téglá- és cserépedény-töredékek, melyek jókora

azok a földélcserép-, téglá- és cserépedény-töredékek, melyek jókora

¹ *Orv.-Term.-tud. Értéktő.* 1889. évfoly. 170 l.

² Ugyanott, dr. Primics György közlése.

³ *Ujság, Kolozsvár*, 1922. aug. 26-ki sz.

területen szerteszét hevernek. Ezek az épületek kétségen kívül a Bácsitorokban levő római kőbányák munkásainak lakásai voltak.⁴

Mindezen leletek tanúsága szerint tehát ezekben a friss leletekben pontosan keltezett és ethnikailag is meghatározott római maradványokkal van dolgunk. A különböző leletek sokszorosán világítják meg azt a tényt, hogy a Bácsitorok a közeli Napocának, vagyis a római Kolozsvár városának kőbányája volt, ahonnan a legtöbb római kőanyag származott. Mi sem természetesebb tehát, minthogy felismerjük azt az önként kínálkozó tényt, hogy az erdőborította sírban római csontváz porladozik és a teljesen rozsdáutte vasakban egy római kovácsnak, a *faber ferrarius*-nak 3 drb. *Forceps* nevű tűzes fogóját és a bányászok egy *lapicida* szerszámját ismerjük fel. A bánya mellett tehát állandó kovácsműhely is volt, ahol a kőfaragók az elkopott csákányaik élet javították és edzették.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az ilyen rozsdáutte és használhatatlanságuk miatt már értéktelenné vált vasakat a tudatlan találók rendszeren összetörk és az archeológus vajmi ritkán vehet róluk tudomást, e most ismertetett tárgyak tehát nemcsak a Bácsitorok kőbányászatának 1700 éves múltjára vetnek fényt, hanem az ősi *Napoca* város s vele együtt *Dacia* klasszikus archeológiájának is érdekes és becses régészeti dokumentumai. S mivelhogy a római csontváz és e kovács eszközök az Angyalkút közvetlen közelében találtattak, az is világos dolog, hogy e kút már a római korban megvolt s így kolozsvári turistáink e kedves kirándulóhelyét is a római kultúra emlékének kell tekintenünk.

Orosz Endre.

Kemény Zsigmond regényforrásaihoz.

I.

Kemény Zsigmond regényhőseinek egyik legtipikusabbika a *Köd-képek a kedély látbatárán* című regény főhőse: Jenő Eduárd gróf. Első fellépésétől kezdve szinte egyenes vonalban zuhan a tragikus örvénybe; már „szerencsétlen, mielőtt tragikaivá vált volna”. Szinte árad róla egész környezetére a tragikum. Mindenki szerencsétlenné lesz, akivel valami viszonyban van, s a regény folyamán egyre ijesztőbb szimptomák között fejlődik ki környezetével való meghasonlásából a *mánia*, Jenő gróf valóságos kóreset. A költő mélyreható megfigyelései, a lelki állapotot megvilágító monológjai és párbeszédei méltók volnának a pszichiáter figyelmére.

⁴ A *Limes Dacicus* felső része. 21—22 l.

Jenő Eduárd gróf, a vitéz katona, a napoleoni háborúk után őrnagyi rangjáról leköszön és erdélyi jószágaira költözik gazdálkodni. Jóságaiba telepedve minden téren lázas munkához kezd. Mélyreható reformokat létesít. Az uradalmán elterülő falvakat újból építteti a réginel alkalmasabb helyre. Az úrbéresek nyomorult viskói helyett zsinóregyenes utcákon egyenlő távolságra új házakat építtet kőből, cserépfödéllel, célszerű berendezéssel, megfelelő telekkel ellátva. A falukba katonás rendet hoz be s figyelme úrbéreseinek házi viszonyaira is kiterjed. Segélybankokat és magtárakat alapít. Kötelességévé teszi minden gazdának, hogy meggazdagodjék. Úgy hogy ezek rövid idő alatt kövér pecsenye és piros bor mellett sohajtozzák vissza a régi jó idöket.

Reformtervei azonban uradalmának egyik faluján hajótörést szenvednek. A faluban él ugyanis egy öreg emigráns francia gróf, Villemont Randon, Stephania nevű leányával. A faluban háza és 150 hold ingatlana van, mellyel Jenő gróf nem rendelkezhetik tetszése szerint. Váltig ostromolja ugyan, sőt fenyegeti is az öreg franciát, de az nem áll kötélnek. A szép Stephaniát idöközben megszereti és feleségül veszi a makacs gróf, apósa pedig nemsokára meghal. Már-már teljesedönek hitte régi vágyát, mikor a végrendeletből kitünik, hogy apósa az ingatlanokat Párisban élő fiára hagyta azzal a határozott kívánsággal, hogy senki-nek el ne adja, vagy pedig rögeszmés sógora kedvéért el ne cserélje. Florestánnak, a francia gróf Párisban élő fiának, életére egy tragikus esemény árnyéka borúl. Második neje: Ameline vagy helyesebben Cecil 20 éves korában ment hozzá, a negyven éves férfiúhoz, ki könnyelmű életfelfogását a házassági hűségre is átvitte. Házasságukat borzasztó tragédia dülja föl. A könnyelmű férj ugyanis szemet vet neje komornájára: a szép és kacér Ágnesre. De a találkáig soha sem tud eljutni, mert idöközben Ágnes mindig meggondolja a dolgot s nem jelenik meg az ígért találkán. A gróf dühös Ágnesre szószegéseieért s elfordúl tőle. Ágnes mindenképp igyekszik megengesztelni a grófit s egy újabb találkára most már szinte maga keresi az alkalmat. Ezt a találkát azonban a gróf arra használja föl, hogy pokoli módon bosszúlja meg Ágnes előbbi szószegéseit. Bosszúja a következő: a találkára nem maga megy el, hanem szerecsen szolgáját küldi maga helyett. A dolog azonban másképp sült el. A szentimentális Ágnes egy olvasmány hatása alatt mindent megvall úrnőjének s helyette ez megy el a megbeszélit találkára. A borzasztó véletlennek tragikus következményeként Cecil egy szörnyetegnek ad életet. Férje utálatosa a kis szörny iránt Cecil ösztönszerű anyai szeretetét mélyen sérti és éket ver a házastársak közé. Cecil elhdegül férjétől s a kis szörnyszülött halála után végleg szakít vele.

E kissé a szerkezet rovására menő epizód után az író ismét visszatér Jenő gróf házaseletének rajzára. A gróf szenvedélyes gazda, uradalmának ügye-baja egészen elfoglalja. Anyagi ügyeinek erélyes vezetése barátait, ismerőseit teljesen elhidegíti különben vendégszerető házától. Alattvalóinak erőszakos boldogítására célzó törekvései pedig jobbágyait riasztják el tőle, kik egymásután szöknek el a rájuk erőszakolt boldogság elől, hogy saját tetszésük szerint lehessenek néha boldogtalanok is. A jobbágyság szelleme rosszabbodott s ez Jenő gróf lelkéből csak még nagyobb, sokszor kegyetlenségig menő szigort csalt ki finomlelkű neje megdöbbenésére, ki hiában igyekszik férjét más gondolkozásra bírni. Végre egy esemény következtében Jenő gróf rögeszméje megdöbentő véglátbe csap. Titkára, ki platonikus, titkolt szerelmet táplál gyöngédszívű, szép úrnője iránt, egy fárasztó útról visszatérve a gyümölcsös kerten át jó a kastélyba s egy barackfáról leszakít egy csábítóan reámosolygó barackot. Csak midőn beleharap, akkor veszi észre úrnőjét s a fára függesztett tiltó táblát: „Egy fog egy gyümölcsért!” Stephania, hogy segítsen a zavarba jutott titkáron, maga is szakít egy barackot és magára vállalja az egész bűnt. Most egy megrázó hatású jelenet következik, mely megdöbentő világot vet Jenő gróf mániákus lelki világába. A férj fogóval kezében kihúzni készül nejének két fogát a két barackért. Az ajtón hallgatózó titkár a jelenetre hebenurgyán betör és megvallja az igazat. Jenő beteg lelkében mélyebb válság áll be. Nejének szenvedélyes dühvel kacérságot és hűtlenséget lobbant szemére, durván megbántja a gyöngéd nőt, elrohan és titkárával párbajt vív. Visszatérve nejét már nem találja házánál. Előbb elköltözik, azután elválik férjétől, végül zárdába vonul. A férj gyanakvó, beteg lelkébe a rögeszmék démonai tombolnak, míg végre mindenkitől elhagyott, szármalmas emberi roncs lesz.

A regénynek eredendő szerkezeti hibája az, hogy két egymással okilag össze nem függő regényből áll: a Jenő gróféból, és a Florestán regényéből. A két regényt az alapeszme köti össze. Mindkettő tragikus kimenetelű, a Kemény-féle tragikum összes sajátságaival. Florestán és Jenő gróf arcán ott sápad a kérlelhetetlen fátum. Florestán valóban bűnt követ el. Könnyelműsége borzalmas véletlen következtében feldúlja házaseletét s ártatlan nejét kínos lelki kálváriára juttatja. De a nő végül — bár szerencsétlenségének sötét emlékét a sirig hordja — egy más férfi karján nyugodt házaseletet él. Jenő gróf rögeszméje azonban épen nemes indulatban gyökerezik s mégis nemcsak összes alattvalóinak, környezetének életét keseríti meg, hanem nejét is szerencsétlenebbé teszi, mint Ameline Cecilt Florestán bűne. Mint a regény

végző következtetése mondja: „Rögeszméink gyakran vétkesebbé tesznek bennünket és szerencsétlenebbé más, mint bűneink“.

II.

Olvasmányaim közben rábukkantam, hogy Kemény e regényéhez a motívumokat és főhőse alakjához az adatokat egy, a XVIII. században Erdélyben élt *báró Dujardin József* élettörténete szolgáltatta. A kegyetlenségéről hírhedt báróról híres botránya révén a korabeli naplósírók mind megemlékeznek. De legrészletesebben Halmágyi István naplójában¹ és Rettegi György emlékirataiban² olvashatni róla. Mindketten az 1765. év eseményei közt emlékeznek meg róla, mikor Dujardint kegyetlenkedés és gyilkosság vádja miatt bebörtönzik. Mindkét író részletesen ismerteti a pör anyagát és lefolyását. A francia emigrált családból származott és erdélyi mágnás családokkal rokon bárónak már atyjáról is rossz hírek keringtek. A fiú bűnei azonban még az atyjáét is túlszárnyalták. A spanyol inkvizícióra emlékeztető kegyetlenséggel kínozták és gyilkolták jobbágyságait. Halmágyi nyolcra, másutt hatra, Rettegi tízennygyre teszi áldozatainak számát. A botrány kitudódik. Halmágyi szerint maga a felesége jelenti föl „1765-ben májusban reá támadván a lelkiesméret feleségére, jelenti, hogy igen durva férje jobbágyihoz, mely miatt már sokan el is szöktek, kéri orvoslását.“³ Dujardint elfogják és a szamosújvári várba zárják, Rettegi szerint pedig gyulatelki palotájában „árestálják“. Halmágyi értesítése szerint felesége és gyermekei beszámíthatatlanságára hivatkozva fogsága könnyítését és pörhalasztást kérnek. Orvosi vizsgálat is beszámíthatatlannak mondja: „a tábla azt írta vala, nem ítéli, hogy helyén volna az esze“. A gubernium fel is függesztette ellene egyelőre a további pört.⁴ Kőváry László adatai szerint a pert ellene 1766 április 26-án kezdik meg. A nyomozás, tanukihallgatás hosszan tart, de övéi még ítélet előtt mérgezett dinnyét küldenek be neki s így pusztul el 1771 március 30-án.⁵

Dujardin jelleméről és házasesetéről szintén olvashatunk az említett naplósíróknál, különösen Retteginél. Kőváry László pedig említett újságcikkében, továbbá *Történelmi adomák* (Kolozsvár, 1857.) című könyvében (145—153 l.) foglalta össze a Dujardinról való értesüléseit egykorú adatok és a róla még akkor is élő hagyomány alapján. A

¹ Kiadta *Szádeczky Lajos*. Monumenta, Irók. 38. k.

² Kiadta *Torma Károly*. Hazánk 3—4. k.

³ Id. kiadás 354 l.

⁴ Halmágyi, 354 l.

⁵ Kolozsvári *Hetilap* 1854., 14. sz.

naplóírók s a hagyomány szerint *kitűnő és erélyes gazda* volt, ki birtokán csodákat művelt. Halmágyi szerint „szép jó forma ember, inventiosus, hatalmas gazda, de igen kegyetlen“. (353 l.) Rettegi pedig ezt mondja róla: „Ebben az emberben egyéb qualitás nem volt, hanem jó gazda volt és ereje felett való dolgokat vitt végbe szőlője s egyéb oeconomiaja körül, szőlőt igen szépet s szép dispositióval épített Gyulatelkén, melyet tőkére miveltet hat gyermekkel, nevezetes jó bora terem“.⁶ „Sokféle francia gondolati szerint oly roppantott szőlőt és oly curiositással épített, melyhez se nagyságra, se rendére nézve hasonlót a hazában, azok, kik látták, nem tartottanak“.⁷

Kegyetlenkedő hajlama, úgy látszik, nem mindjárt ébredt föl egész vadságában. Sőt a Kővárytól közölt adatok szerint igen vallásos volt, „káromlása csak hunczfut és ördögadta; erszénye és udvara minden nyomorultnak tárva áll, s több árvát, özvegyet vesz fel udvarába.“ Sokáig csak egy katonás, mord embert, rendszerető gazdát láttak benne. Kegyetlenkedő híre akkor keletkezik, mikor nagy gazdasági reformterveihez kezd: Gyulatelkén egy mocsárfészek helyén pompás kertet alakít, pálinkafőzőt állít, szőlőt művel. Maga áll munkásai háta mögé, a lomha és minden újítástól irtózó népet dologhoz és renchez szoktatja, ültetvényeit, melyek azon időben szokatlanok voltak, természetesen csak a legnagyobb szigor alkalmazásával tudja barbár kezeiktől megoltalmazni. A tolvajokra fegyveres vadászatot tart. Ezen körülmények s a *ius primae noctis* igénybe vételének gyanuja miatt a nép meggyűlölte s merényleten törte a fejét. „Jobbágyihoz eleitől fogva kemény volt, kik közül némelyek Máramarosban elbujdosván, olyan opinio jön a fejében, hogy honn maradt jobbágyai és cselédei azokkal egyetértvén, őtet akarnák megölni, vagy méreggel elveszteni.“⁸ Beteges, gyanakodó képzelete még túlozta a veszélyt, melyben forgott. Rettegi szerint „olyan phantasiája volt, hogy ő ellene sok tolvajok conspiráltak, kik is meg akarják ölni.“⁹ E hitében némelyek meg is erősítették. „Némely cigányok látván ebbéli credulitását, hazudozni kezdenek néki, hogy a szőlő mellett az erdőben most ennyi, most amannyi tolvajokat láttak volna.“¹⁰ Rettegi szerint ágyában hóhérpallost tartott s házában „olyan mesterséggel készített el 12 flintát, hogy csak egy cérnaszálat, mely az ágyához van kötve, húzint meg s mindjárt elsül mind a tizenkettő“.¹¹

⁶ Hazánk, III. 213 l.

⁷ Halmágyi 201. l.

⁸ Halmágyi, 202 l.

⁹ Hazánk, III. 212 l.

¹⁰ Halmágyi, 202 l.

¹¹ Hazánk, III. 213 l.

Mikor a merényletterveket fölfedezik előtte, a gyanus jobbágyakat befo-
gatja és Kóváry adata szerint 1759. május 25-én úriszéket ül rabjai
fölött. Itt kezdődnek Dujardin szörnyetei. Családja már ekkor nem él
vele. „Gyulatelkén csak magára lakván, irtóztató kegyetlenséget vitt
végbe . . . úgyannira, hogy ő neki szüntelen rabjai voltak, kiket külömb-
külömbféleképen kínzott”.¹² A vallatásokban és kínzásban segédei vol-
tak: Petrisor és Pintye Dumifru nevű emberei. Hóhéri munkájának
1765-ben történt elfogatása vet véget.

Az adatokból és följegyzésekből az a benyomás alakul ki, hogy
Dujardin már kezdettől fogva terhelt volt s betegsége lassankint borzal-
mas mániává fejlődött ki. Kemény lélektanilag pontosan végigkísérhető
folyamat adja annak, hogy miként válik Jenő gróf túltengő nemes indula-
tából a népet erőszakkal boldogítani akarás rögeszméje, mely további
erősödése következtében forrása lesz mindazok szerencsétlenségének, kik
körülötte élnek s végül mániává fajul. Keresve sem találhatott volna
Dujardinnél megfelelőbb alakot tragikus alapeszméjének képviselőjéül.
Forrásai szenvedélyes gazdálkodásával hozzák kapcsolatba lelki eltévelye-
déseit. Kemény az ő tragikai felfogásának megfelelőbben nemcsak szen-
vedélyes gazdának és reformernek, hanem szenvedélyes, erőszakos nép-
boldogítóknak is rajzolja.

A *családi életére* vonatkozó adatokból és hagyományokból is
használ föl Kemény egyes motívumokat. Rettegi írja Dujardinról, hogy
feleségül vette „Jábroczi nevű, Késmárkról ide beszármazott embernek
leányát, de minekutána egynéhány esztendő alatt együtt laktanak volna,
az feleségének el kellett hagyni, nem állhatván a sok kínzást, már most
klastromban van”.¹³ Halmágyi pedig ezt írja róla: „Anyja jussán való
jószágaiban Gyulatelkén és Gáncson lakván, megházasodott, szép gyer-
mekei is lettenek, de utoljára véle nem lakhatván, felesége az apácák-
hoz, fia pedig gr. Bethlen Miklós úr mellé jöttek lakni”.¹⁴ Stephania
atyja is emigrált volt és Stephania is klastromba vonul a válás után.
A foghúzás megrázó jelenetének motívumát is a hagyományban találta
Kemény. Halmágyi is megemlékezik róla: „Elsőben feleségének fogait
kivervén, elkergette s mikor mondták neki, hogy cselekedte? azt felelte:
hazugság, mert még megvan három”.¹⁵ Kóváry is följegyzi említett cikké-
ben: „azelőtt nevének két cikk kedves dinnyéért két fogát húzta ki”.

Tehát, hogy *mi volt a regény fő motívumainak és főhőse jellem-*

¹² U. o. 212 l.

¹³ U. o. 212 l.

¹⁴ Halmágyi 201 l.

¹⁵ U. o. 353 l.

rajzának forrása, az eddigi fejtegetésekből nyilván látjuk: a XVIII. században élt Dujardin József báróról szóló hagyományok. Kemény olvashatta kéziratban Halmágyi naplóit is, Rettegi emlékiratait is meg a Dujardin-per aktáit. De ezek mellett bizonyára ismerte a Dujardin-ról szóló élő hagyományokat is. Hiszen Kőváry szerint e hagyományok a nép ajkán még az ő idejében is éltek, sőt mint Kelemen Lajostól, Erdély történetének, családainak ez alapos ismerőjétől értesültem, ma is élnek a családi tradíciókban.

III.

A regény cselekvényének másik ága a Florestán és Cecil házassági tragédiájáról szóló epizód: Cecilnek a férj bűnéből származó véletlen házasságtörése. Ez epizód forrására Dengi János utalt.¹⁶ Az epizód első része, a házasságtörés története, a *Cent nouvelles nouvelles* c. gyűjtemény IX. novellájához leghasonlóbb (*Le mary maquereau de sa femme*), második része, a szerencsen szolgával való szándéktalan házasságtörés következményének motívuma, *Jósika: A könnyelműek* című regényéből való. Az epizód első részét illetően azonban nem kell olyan messze fordulnunk hasonlóságért, mint a *Cent nouvelles nouvelles* elbeszélése. A Keményféle epizódnak nem ez, hanem az a magyar változat felel meg, melyet *Könyi János*, a 18. századvégi érdemes strázsamester, az ő anekdótagyűjteményének II. kötetében¹⁷ közöl. Egy úr megszereti a felesége csinos szobaleányát, de az erényes leányt semmiképp nem sikerül elcsábítania. A leány nem tűrhetvén tovább az ostromot; panaszt tesz asszonyánál s elbocsáttatását kéri. Asszonya azonban másképpen intézi el a dolgot. Ráveszi a leányt, hogy igérjen az urnak találkát, melyre azonban ő megy el a leány helyett. A leány az úrral meg is egyezik a találkában, de az úr a légyottra menetközben végiggondolja ballépése következményeit s maga helyett Jancsi nevű szolgáját küldi a találkára. Midőn bemegy a házba, meglepetve látja a szobaleányt a külső szobában. Kérdőre vonja s megtudja tőle, hogy a felesége van a találkán. Az úr rómúlten fut a bajt megakadályozni, de már későn.

Ez a változat pontról-pontra egyezik Kemény elbeszéléseivel. Kemény költői lángelméje és képzelete kell hozzá, hogy e bohózatos, léha tárgy-ból olyan végzetes, komoly tragikai magvat formáljon. Keménynél természetesen más motívumok szerepelnek, mint a fölhasznált anekdótában. Florestán gróf bosszút akar állni Ágnesen kétszeri szőszegéséért

¹⁶ Egy. Phil. Közl. XXXIII. 236 l.

¹⁷ A' mindenkor nevető Demokritos' folytatása avagy okos leleményű furtsa történetek. Buda, 1796. 21. l.

s Ágnesnek kifejezett hajlandósága a találkára kezébe adja a bosszú alkalmát. Ágnes nem ártatlan, hanem kacér, hiú teremtés, ki részszolgált volna a büntetésre. De a Kemény-féle fátum csapása nem mindig a bűnösöket éri. Itt sem őt sújtja a végzet, hanem az ártatlan nőt éri sokkal fájdalmasabban, mint a könnyelmű, bűnös Florestánt.

Kemény epizódja első részének legvalószínűbb forrása tehát a *Kónyi János anekdótája*, illetőleg a számos változat közül az, melyet a Kónyi anekdótája képvisel.

Dr. Csűry Bálint.

Gyulai Pál és az Erdélyi Múzeum Egyesület.

Mikor az Erdélyi Múzeum Egyesület 1859 nov. 23—26 napjain sok akadály között és hosszas vajadás után, de annál nagyobb lelkesedéssel és bizakodó reménységgel végre megalakult, Gyulai Pál már több, mint egy év óta ismét szülővárosában, Kolozsvárt élt. 1858 aug. 3-án jött le Pestről feleségével, Szendrei Marival, akivel július 31-én kötött házasságot. A szülőváros egykori alma matere, a református kollégium magyar és latinnyelvi tanszékére hívatott meg rendes tanáru a gróf Teleki Domokos ajánlatára s a gróf Mikó Imre támogatásával¹. Gyulai ekkor már nem kezdő, de becsült költő, elismert műbíráló, eleven tollu szerkesztő és kiváló tudós. Még önálló kötetet nem adott ugyan ki, de a különböző lapokban és folyóiratokban megjelent művei nevének tekintélyt szereztek. Különösen az Új Magyar Múzeum-ban (1854.) közölt nagy tanulmánya, *Petőfi Sándor és lírai költészetünk*, keltett általános figyelmet. Ezért aztán Mikó örömmel fogadta a Teleki ajánlottjának ügyét és segítette elő megválasztását. Mikó bölcsességét s vezéri polcra elhívatottságát különben is jellemzi, hogy éles szemmel vette észre az alkalmas tehetségeket s azokat sietett hozzájuttatni a megfelelő munkakörhöz. Gyulai Páltól is sokat várt Mikó, vele együtt Kolozsvár s az erdélyi szellemi élet.

És Gyulai a várakozásnak nagy mértékben megfelelt. Szaktárgyát nagy lelkiismeretességgel tanította. Tudva azt, hogy Arany Jánosnak, aki már előbb hasonló tanári állást töltött be Nagykőrösön, a magyar irodalomtörténettanításához maga készítette jegyzete van, amely utóbb nyomtatásban is megjelent², többször fordul sürgető kéréssel közös

¹ L. e két egyházi téren is vezetőférfiú (főgondnok) levélváltását ez ügyben az E. M. E. levéltárában, a Mikó Imre hagyatékában.

² Arany János magyar irodalomtörténete. Kiadta Pap Károly. Bpest. Olcsókönyvtár 1911.

barátjukhoz, az akkor szintén Kőrösön működő Szabó Károlyhoz, hogy az Arany diktatumát számára másoltassa le s küldje el. Lelkiismeretes és lelkes tanár volt, amit bizonyít az is, hogy a kollégium ifjúsága Kolozsvárról távozásakor ünnepélyesen, fáklyás zene mellett búcsuzott el Gyulaitól, aranytollat adva át neki emlékül. Wesselényi Miklós és Révai Lajos mondtak búcsubeszédet az ifjúság nevében. A Révaiét szószerint közölte is a Kolozsvári Közlöny.³ Gyulai megköszönte a fiatalságnak iránta tanusított szeretetét-tiszteletét s intette őket a nemzeti irodalomhoz hű ragaszkodásra. Az a nagyszabású beszéd pedig, amellyel 1859 okt. 27-én, Kazinczy születésének százados évfordulóján, jellemezte a széphalmi mestert, az irodalom martirját, megállapításainak erejével s lángoló majd elkeseredetten szenvedélyes irodalom szeretetével egyenesen meglepte a kolozsváriakat s az egész magyar szellemi életre élesztően hatott.

Gyulai az Erdélyi Múzeum Egylet körül is jelentékeny építő munkát végzett. Mikó Imre s Erdély itt is kiváló erőt nyert benne. Talán felesleges szót vesztegetni arra, hogy Gyulai az E. M. E. eszméjét helyezte, azért lelkesedett. Hiszen író volt és erdélyi. Különbösen is a Múzeum dolgában *egy lélek lakozott, egy szív dobogott Erdély egész magyarságában*. Gyulai személyiségének minden gazdagságát kész volt az egyesület javára odaadni. Már a megalakulásnak betű által fel nem jegyezhető előkészítésében, apró előzményein oly érdeklődést mutatott, hogy a választmányi tagságra ajánlt 36 tag között az elnökség Gyulait a tizedik helyre ajánlotta. A választás még meglepőbb formában mutatja a közhangulatnak Gyulait megbecsülő s tőle sokat váró megnyilvánulását. A szavazás eredménye szerint *Gyulai az egyesületnek csakugyan legelső választmányi tagja lett* a szó betűszerinti értelmében, mert a beadott 242 szavazat közül épen ő kapott legtöbbet, 228-at, s csak utána következett Nagy Péter, Mike Sándor és mások. Így az első választmány 12 tagja között Gyulai első lett.⁴

Azután is első maradt a lelkiismeretes és kitartó építő munkában. Jelen volt az ünnepélyes megalakulás öröme rendezett áldomáson és ott felköszöntötte az Akadémia képviselőjében báró Eötvös vezetése alatt megjelent küldöttség egyik tagját, Kovács Gyulát, a Magyar Nemzeti Múzeum nagytudományú s érdemes igazgató örét.⁵ Ám tudjuk, hogy Gyulai nem az ünnepélyek és ünneplések embere. Az ő lény a szívós, intenzív dologtevés. S az 1859–62. év választmányi gyűléseinek jegyző.

³ L. 1862 jun. 25. számában.

⁴ Alakuló gyűlés jegyzőkönyve 19. és 21. sz.

⁵ Kolozsvári Közlöny 1859. évi nov. 24-diki szám.

könyveiből megállapítható, hogy Gyulai *első* választmányi tag maradt a munkában is. A gyűléseken mindig jelen volt. Néha rajta kívül s a tisztviselők mellett alig van 1—2 választmányi tag jelen, de Gyulai ott van. Pedig a megalakulás első éveiben a gyűlések száma tekintélyes. Az igazgatás és szervezkedés belső ügye mellett az egyesületi építkezés miatt néha csupán négy-öt napi időköz telik el egyik gyűléstől a másikig. 1859-ben — egy hónap alatt — három választmányi gyűlés volt s Gyulai mindenikben részt vett. 1860-ban összesen 22 gyűlés volt s Gyulai csak 6-ról hiányzott, 1861-ben 17 gyűlés közül 3-ról s 1862-ben a Kolozsvárról történt végleges elköltözéséig (június 28.) tartott 10 gyűlés közül csak egyről, az utolsóról maradt el. Nyilván a kollégiumi vizsgálatok s a költözködési előkészületek miatt. Máskor is csak fontos ok miatt maradt távol, ha t. i. vizsgálattal volt elfoglalva vagy vakáció lévén, nem volt Kolozsvárt. Nemcsak jelen volt, hanem cselekvőleg is közre működött a választmány szervező és igazgató munkájában. Tagja annak a bizottságnak, amelyiknek feladata javaslatot tenni az egyesületi pecsét és jelvény ügyében;⁶ a könyvszerző testület könyveit és értékeit átvevő bizottságnak;⁷ a külföldi folyóiratok megrendelése, a tudományos gyűlések megszervezése és az erre meghívandó férfiak névsorának összeállítására kiküldött bizottságnak;⁸ az olvasási-szabályzatot készítő bizottságnak;⁹ a Haynald-féle pályafétel feltételeit megállapító bizottságnak;¹⁰ a tudományos működés felélesztése és sikeresítése végett behozandó új szakosztály szervezete ügyében javaslattételre kiküldött bizottságnak.¹¹ 1860-ban¹² Gyulai jelenti, hogy Pesten járva a Rajacsics múzeumban volt tárgyak egy részét elhozta s azt át is adja, a többi, egy ösnyomatványt és más tárgyakat, valamint a Latinovics-hagyaték tárgyait az Akadémia letétjéből átvette s leszállításra bepakolva, a pesti szállítónak átadta. 1861-ben Gyulai, mint kollégiumi könyvtáros engedélyt kér, hogy a keze alá bízott könyvtár feles példányaiból a Múzeum feles példányaival cserélhessen. Erre az engedélyt megkapja azzal, hogy az egyesület könyvtárossával állapodjanak meg s a végleges cserét jóváhagyásra mutassák be. Úgy is történt: 19 könyvet választottak ki, amelyért a kollégium könyvtára adott egy, a Múzeumban nem levő régi magyar könyvet, Bornemisza Anna címerét és II. Apafi Mihály olajba festett állítólag eredeti arcképét.¹³ Szükség esetén a formai teendőket is vállalta: az 1861. febr. 2-diki gyűlésen helyettes jegyző, 1860 dec. 12-én ő olvassa

⁶ Vál. jegyzőköny 1859. 6. és 22. sz. — ⁷ 1859. 47. jk. sz. — ⁸ 1859. 9. és 48.; 1860. 6. és 33. jksz. — ⁹ 1860. 66. és 90. jksz. — ¹⁰ 1860. 213. és 230. jksz. — ¹¹ 1861. 8. és 23. jksz. — ¹² 206. jk. sz. a. — ¹³ 1861. 131. és 151. jksz.

fel Felméri Lajos bibliográfiai jegyzékét *a székelyudvarhelyi ref. főtanoda könyvtárában levő régi magyar nyomtatványokról és könyvekről*; még előbb, a márc. 10-diki tudományos ülésen a Dózsa Dániel értekezését (*Bethlen Gábor hadjáratahoz 1622-ben*) és 1862 ápr. 9-én a gróf Teleki Domokos tanulmányát (*Az 1817-ben Erdélyben uralkodott inségről és dögghaldírlól*) olvasta föl.

Am nemcsak a mások kutatásainak volt közlője, de a saját munkájával is közreműködött. Ő, az első választmányi tag, volt az E. M. E. legelső tudományos gyűlésének a felolvasója Torma Károllyal együtt. Torma *Rómaiak nyoma Erdély északi részében* c. értekezését olvasta föl s utána Gyulai mutatta be *Adalék népünk költéséhez* c. nagyjelentőségű tanulmányát. Amaz teljes egészében megjelent az E. M. E. Évkönyvei I. kötetében (27—45. l.); a Gyulai tanulmánya ugyanitt (46—48. l.) és a Kolozsvári Közlönyben¹⁴ kivonatosan, a Budapesti Szemle¹⁵ hasábjain pedig teljes szövegében. A tanulmány főbb megállapításai azóta népköltészetünk méltánylásában szinte közhellyé váltak. Mégis nem érdektelen gondolatmenetét újra vázolni. Bevezetésül utal arra, hogy az Erdélyi és Gaal gyűjteménye óta a népköltés termékeinek gyűjtése szünetelni látszik. Annál jelentősebb a Múzeum Egylet szándéka, midőn „tagjait néphagyományaink gyűjtésére szólítja föl s legalább részben folytatója akar lenni azon nevezetes mozgalomnak, mely költészetünket megtermékenyítette, nyelvészetünknek annyi becses adatot szolgáltatott s még őskérdésünkre is vetett egy pár halvány sugarat. De vajon lesz-e fáradozásunknak óhajtott sikere, fogjuk-e gazdagítani a magyar népszellem kincstárát vagy csak szegénységünket leszünk kénytelenek bevallani? Oly kérdés, melyre az irodalmi közvélemény nem épen vígasztalóan felel. Majdnem általános azon meggyőződés, hogy az erdélyi népköltészet csekély figyelemre méltó. E vélemény nincs minden alap nélkül . . . Különösen a székely népköltészetben csalódott az irodalom”. Majd utalva a legújabbban közölt székely népköltési termékekre, amelyek máris figyelmet érdemelnek, mintegy önbizalom gerjesztésül közli és ismerteti a maga gyűjtését. Ezek: *Molnár Anna*, továbbá a *Boriska, Boriska . . . Eleget könyörgék . . . Anyám, édes anyám, Kinenék, Néhol kerekedik* kezdetű balladák, románcok és dalok és még vagy öt költemény Maros-, Három- és Aranyosszékéről, továbbá a kolozsmegyei Kide, Kalotaszeg és Gyalu népköltészetéből. Kivált az elsőt elemzi részletesen, megállapítva meséjének eredetiségét, szépségét és régiségét s általában az anyai szeretet fontos szerepét népünk költészetében. A második költeménynek a szűzi szerelem, a harmadiknak (Elege²

¹⁴ 1860. évf. 70. l. — ¹⁵ 1860. évf. IX k. 272—303. l.

könyörgék) a szerencsétlen feleség önmegtagadása iránt ébresztett részvét a tárgya s „becsületére válik szegény lenézett népköltészetünknek“. S végül részletesen fejtegeti a népköltészet és épen az általa bemutatott költemények szépségét: a gondolatritmust. „Ha az én kised gyűjteményem, melyet leginkább tanítványaim, kivált Varga László buzgalmának köszönhetek — végzi előadását — néhány hónap alatt is ennyi szépet tud felmutatni; ha egy székely kocsisztól és gyalui szolgáltól itt a városon elfoglaltságaim közepette is egy ilyen becses adalékot nyerhettem: mennyivel többet tehetnek azok, kik falun laknak s az idő és körülmények nagyobb kedvezésével dicsekedhetnek? És miután nekem jutott a szerencse néphagyományaink ügyében a Múzeum Egylet kebelében először szót emelni, legyen szabad egyszersmind kérnem a tisztelt választmányt, hogy a netalán beküldendő gyűjtemények rendezésére s később kiadására méltóztassék az én munkásságomat, segítségemet is igénybe venni, mire egész készséggel ajánlkozom“.

A Gyulai gyűjtötte költemények szépsége s a hozzáfűzött esztétikai és ethnologiai megjegyzések feltűnő nagy hatást váltottak ki a közelben és távolban. A. Kolozsvári Közlöny (66 l.) többek között így számol be: Az ismertetett darabok egy része egészen ismeretlen, más része már Erdélyi által közölve van, de sokkal töredékesebb alakban; ami ott, mondhatni névsor, itt a nép költői szelleme felruházta s szabatosította. — A Budapesti Szemle¹⁶ az előző gyűjtőről szólva így folytatja: Most Gyulai friss, új erővel, mint már ismerjük, szigorú kritikával és ez által nem csorbított meleg érzéssel, gyakorlott finom izléssel lép a sorompók közé. Új erővel, mert az E. Múzeum Egylet lelkes tagjaiban s jelesen a közelebről kinevezett szakférfiakban számos és szorgalmas gyűjtő és tartózkodó sereg áll rendelkezéseire készen a valóban úgy nevezhető nemzeti ügy előmozdítására... És csakugyan így történt, mert e felolvasás hatása alatt a népköltészet gyűjtése új lendületet kapott. Nagy Lajost és különösen Krizát nagy mértékben buzdította elkezdett munkájuk folytatására s a Kisfaludy Társaság is megindította újra ez irányú tevékenységét, ha nem is azonnal. De ez önbizalom visszatért s a népköltészet rendszeres gyűjtése valóban nemzeti ügyé izmosult e tanulmány hatása alatt. Felesleges kiemelnem, hogy az értekezés elemző részében az akkori műköltészetre tett megjegyzések is (Tóth K.: Losonczyiné) elevenre találva hatottak.

Igy vált Gyulai a megalakult E. M. E. egyik legderékasabb munkásává. A kezdet, a szervezkedés és megindulás éveiben senki nagyobb szeretettel, több odaadással és komolyabb munkával nem támogatta a

¹⁶ 1860. VIII. 488 l.

fiatal egyesületet, mint ő. Amikor az első hároméves ciklus leteltével választmányi megbízatása lejárt, illetőleg kisorsolták; újra *ő kapta a legtöbb szavazatot*. Mindez a közbecsülésnek és az elismerésnek szelvény, de tisztes jele.

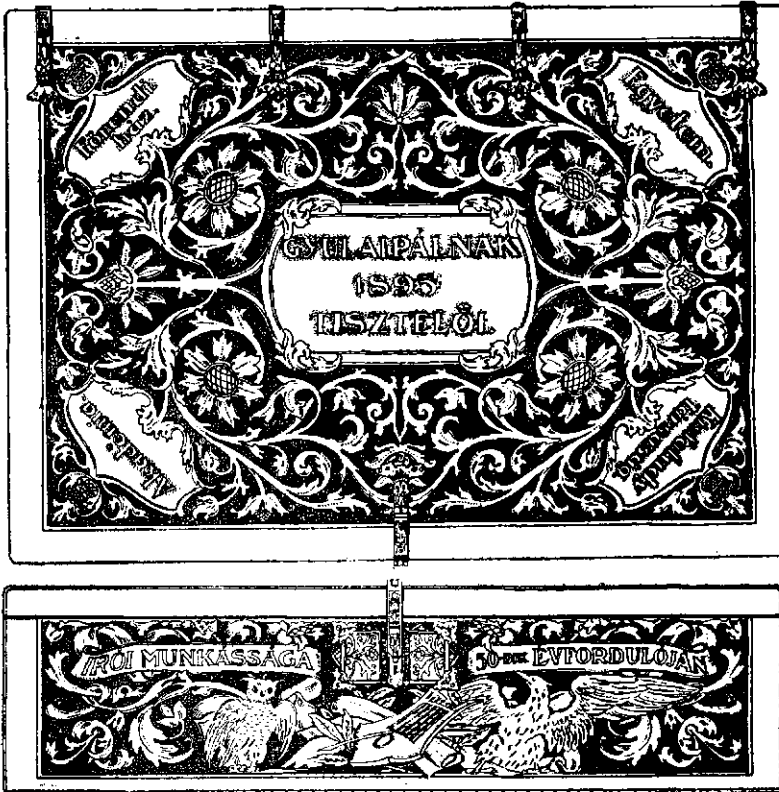
Gyulai az egyesületen kívül is dolgozott az egyesület, az erdélyi tudományosság és szellemi élet érdekében. Nevezetesen fontos szerepe van abban, hogy az E. M. E. első könyvtárosának Szabó Károlyt választották meg, akiről Gyulai már alig két év múltán írta humorosan: *Károly kezd erdélyi, ember lenni s aki később valóban a székelyek történetírója lett.*

Szabó Károly megnyerése Erdély számára szintén a nagy Mikó gondolata, de Kolozsvárra jöttenek Gyulai a leglelkesebb előmozdítója. Mikó mint az egyházkerület s a Bethlen-Kollégium egyik főgondnoka vitte keresztül, hogy Szabó Károlyt 1000 frt. pénz 16 öl fa és természetben lakás illetménnyel a Bethlen-Kollégiumhoz rendes tanárnak választotta a főconzistorium 1859-ben. Ámde Szabó Károly részint családi okok, részint az akkori háborus idők miatt az állás elfoglalására haladékot kért, amit meg is kapott. Időközben az E. M. E. megalakulására jobb idők jöttek s legott felmerült a gondolat, hogy Szabó Károly ne menjen Enyedre tanárnak, hanem jöjjön az E. M. E.-hez könyvtárosnak. Kiteszik ez Gyulainak Szabó Károlyhoz írt leveleiből, melyek jelenleg az E. M. E. levéltárában őriztetnek.¹⁷ „A múzeum megerősítése megérkezett, — írja Gyulai 1859 aug. 2-án — s a jövő év tavaszán talán már meglesz a nagygyűlés. Sok kilátásod van a könyvtárosságra, mely igen díszes és éppen neked való állás.“ Úgy is történt: a Finály Henrikre esett 70 szavazat ellenében 208 szavazattal megválasztották.¹⁸ Szabó a hivatalos értesítést megkapva, a válaszadás előtt ír Gyulainak jelezve, hogy az állást elfogadja, de szeretne kéthavi szabadságot, illetve halasztást kapni. Gyulai dec. 8-án válaszol Szabónak, hogy a két havi szabadságot biztosan megkapja, Brassai fogja helyettesíteni, akinek egyelőre úgy is kevés a dolga (muzeum-őr volt). Egyben értesíti, hogy „megválasztásod nagy többséggel történt.“ Ajánlja, hogy most már hivatalosan is mondjon le Enyedről, figyelmeztetve, hogy lemondása legyen ugyan önérzetesebb, de megnyugtató is, hogy mint kolozsvári ember úgy is munkatársa lesz az enyedi kollégiumnak. Egyben felvilágosítja arról, hogy hol és milyen lakást kap. 1860. márc. 12-én értesíti, hogy a kért 100 frtot előlegül Brassai küldte, mivel neki pénze épen akkor nem volt. Majd ápr. 19-én örvendve írja, hogy olvasta a Mikóhoz

¹⁷ L. jelen füzetünk Adattárában.

¹⁸ Gyulai is kapott 12 szavazatot. Közgy. jegyzőkönyv 18. sz.

rt levelében, hogy Szent-György napra megjön s állását elfoglalja. Nagy gondossággal és baráti szeretettel még azt is megírja Szabónak, hogy Váradról postakocsin mindennap indulhat. Ez jobb, gyorsabb és kényelmesebb, de drága. Az olcsóbb u. n. gyorskocsival, amely ha lassabb és kényelmetlenebb is, minden másodnap indulhat. Nagyon kedves a Gyulai leveleiben az az aprólékos és szerető gond, amellyel Szabót mindenről felvilágosítja, szinte kioktatja: Úgy írj nekem, hogy Mikó is

olvashassa. Viszont különösen a késedelmes idejövetelért aggódó Szabót megnyugtatta, hogy Mikó és az Egyesület szívesen vár reá. Semmiféle megjegyzésük nincs; teljesen értik, hogy még nem jöhet. Legfőlebb Finály legszemélyesebb hívei rezgelődnek, de azok is csak magukban. Az pedig nem számít. Hogy Gyulai Szabó Károly idejöveteléért buzgolkodva, az E. M. E. ügyét szolgálta, vajon kell-e külön is hangsúlyozni?

Gyulai 1862 jun. 28-án Kolozsvárról végleg Pestre költözött s így az egyesülettel való kapcsolata is lazult. Lazult, de soha meg nem szűnt.

Csak két mozzanatot említek föl. 1865 februárjában, tehát eltávoztása után majdnem három évvel, így ír Szabóhoz: „Mikónak bocsánatát kérem, hogy parancsolatit nem hajtottam végre. A Muzeum Egylet részvényeseit felszólítottam, hol az Akadémiában, hol másutt, fizetésre, de csak Czuczor küldötte be a díjat.“ Most azonban bizonyos emberével újra fel fogja szólítani fizetésre s reményli, hogy egy hét múlva a begyűlt összeget küldheti. Ime még akkor is vállalt munkát, a legkevésbé kellemes pénzbeszédést (tagdíjak behajtását) az E. M. E. érdekében és javára.

A szervezeti, a látható kapcsok egyre lazultak, sőt végleg meg is szűntek úgy, hogy utóbb Gyulai az E. M. E.-nek már nem is volt semmiféle címen tagja. De nem lazult, sőt holtig tartott, a szellemi, az eszmei kapocs. Gyulai pályája, munkássága csak földrajzilag távolodott el az E. M. E.-től. Megnyilatkozásában és céljában lényegileg azonos maradt. Mindenesetre egy maradt az irodalomban, a tudomány szeretetében, a műveltség, az eszmények ápolásában. Gyulai az E. M. E.-holtáig megtartotta abban a szeretetben, amelyiknek teljessége a gyermeke bölcsőjét megringató szülők szívében fejlődik ki édes öröme, áldozatos szeretetre, meg nem szűnő gondoskodásra. Gyulai is úgy érezte, soha el nem felejtette, hogy az E. M. E. bölcsőjét ringató gondos és ápoló szülői kezek között az övé is ott volt. Ezt a szülői szeretetet végrendeletében is kifejezte, egyik örökösévé az E. M. E.-t is besorozva: az E. M. E.-nek hagyományozta annak a nagyon szép, hangulatos és kifejezően művészi 27 illusztrációnak az *eredetijét*, amelyet *R. Hirsch Nelli* készített a Gyulai költemények díszkiadásához. Kétségtelen, hogy e szép képek csak úgy hozzájárultak a Gyulai költeményeinek népszerűbbé válásához, mint a Zichy Mihályéi az Arany balladáihoz és Az ember tragédiájához. Ez a díszkiadás alig tíz év alatt ötször jelent meg. Bizonyos, hogy majdnem három évtizeden keresztül ez a könyv volt forma és tartalom szempontjából is a legkedvesebb és leggyakoribb ajándék, amivel szép lelkek egymásnak örömet szereztek. (Vajon vannak-e ma ilyen szép és művészi kiadások? Vannak-e még szép lelkek? És van-e egyáltalán örömszerzésre nemes indulatunk?) A R. Hirsch Nelli eredeti rajzai ma az E. M. E. képtárában őriztetnek, kedves és kegyeletos örökségként a Gyulai Pál végrendeleti hagyatékából.

Maguk a rajzok vastag kartonpapír keretbe foglalt lapok. Mindenik mellett ott olvasható az illusztrált költemény szövege aranybetűs nyomtatásban. A lapok páronként össze vannak kötve, ívet alkotnak. Rajz és szöveg a belső oldalon van. Az első ív díszes címrata ez :

GYULAI PÁL költeményeiből

R. Hirsch Nelli eredeti rajza után

a Franklin-társulattól egyetlen példányban nyomtatott szöveggel

a költőnek

1895 február 10-én

tisztelői és barátai

A rajzok 50×80 cm nagyságú kemény diófa tokban vannak elhelyezve, amelyet szépen díszített bőr takar. A szép iparművészeti értékű tokot a Tóth István művészi másolatában a 84. lapon közöljük.

Ime így szolgálta, támogatta és szerette az E. M. E.-t bölcsőjétől kezdve Gyulai a koporsójáig. Jól esik emlékezetbe idézni ez adatokat most születésének százados évfordulójakor, az erdélyi magyar tudományos életnek s az E. M. E.-nek is szinte új kezdetekor, bölcsőjének újból megringatásakor. Kötelesség ez multunk iránt és példaadó erő a jövő nemes munkájához. Mert ez adatok, a Gyulai pályája, vonzó és termékenyítő mintául szolgálnak abban, hogy mint olvadhat össze gránit egységbe a szülőföld szeretete a tudományszeretettel, a barátság a közintézmények érdekével, a hivatal a hivatással, a kritikai elmélkedés, az igazság szenvedélyes szeretete a bátorító önbizalommal.

Dr. Kristóf György.

Új kutatások a metapszichika, az emberi test rádió-aktivitása és az agy-kéreg rezgései körül.

Körülbelül egy évvel ezelőtt egy már régebben fel-feltetsző új tudomány körvonalai kezdtek határozottan kibontakozni. Ezt az új tudományt a jeles francia ideggyógyász, *Ch. Richet*, metapszichikának nevezte el s ő ismertette először összefoglalóan a párizsi egyetem orvosi karán 1925 VI. 24-én tartott előadásában. Az új tudomány az élettani vizsgálódások terén nyit új csapásokat s az orvostudomány gyógy- és élettani mezőin jelent forradalmat.

Richet-vel egyidejűleg *Fernando Cazzamalli* milánói egyetemi tanárnak sikerült kísérletileg beigazolnia az emberi test rádió-aktivitását és az agykéreg rezgéseit, amelyeket egy, a Herz-féle hullámok elvén alapuló készülék segítségével fel is fogott. Ezzel a telepathia, a távolba való gondolatátvitel kérdése a kísérleti tudományos kutatás terére lépett.

Az említett két kutatóval egyidejűleg végzett önálló vizsgálódásokat ezeken a területeken *L. Mirahorian* nevű román tudós is a kolozsvári ideggyógyászati klinikán. Kutatásainak eredményeit egy szakelődás keretén belül 1925 V. 28-án ismertette Kolozsvárt. A fiatal tudósnak az emberi test delejességét tudományos alapokra fektető kutatásaitól sokat vár a román szakkörök véleménye.

—y. —d.

A romániai könyv- és nyomdák statisztikája.

A *Krizsó Kálmán* szerkesztésében és kiadásában megjelent 1926-iki *Nyomdász Évkönyv* első ízben nyújt pontos tájékoztatást az 1919 utáni Románia sokszorosító iparának jelenlegi helyzetéről. Maga a szerkesztő fáradságot nem kímélő lelkiismeretes utánjárással gyűjtötte össze a kellő szervezethez hiánya miatt meglehetősen nehezen hozzáférhető adatokat, amelyekből a kulturális élet szempontjából e fontos iparág megbízható képe derül ki. Aki ismeri az ilyen adatgyűjtés fáradságos munkáját és statisztikai nagy értékét, az teljes elismeréssel adózik a derék szerkesztő fontos felderítő munkájának.

Összeállítása szerint az egész Romániában van összesen 425 *könyvnyomda*, mely 6240 alkalmazottat (2771 szedő, 623 gépmester, 817 szedőtanuló, 343 gépmestertanuló, 1081 munkásnő, 605 segédmunkás) foglalkoztat. Ebből Bukarestre 74 nyomda és 2870 munkás esik, a vidékre 351 nyomda és 3370 munkás. E 425 nyomdában 1714 nyomógép (54 rotációs gép, 811 gyorssajtó, 139 Victoria és Phönix, 449 tégelynyomó, 261 boszton) működik, még pedig Bukarestben 533 és a vidéken 1181. Szedőgép van 14 városban és 53 nyomdában összesen 203, amelynek nagyobb része Bukarestben (24 nyomdában 133 szedőgép) dolgozik. A vidéki városok között legtöbb szedőgép van Temesvárt (18) és aránylag legkevesebb Kolozsvárt (4). Az egész országban van 38 könyvnyomda 516 munkással és 170 nyomógéppel, amelyből Bukarestre 16 üzem, 261 alkalmazott és 85 nyomógép esik. E statisztika csak a jövő évre igéri a betűöntődék és a cínkográfák összeszámlálását.

Krizsó Kálmán adataiból számláltam össze, hogy a régi Magyarország területéből a mai Romániához csatolt erdélyi részeken 69 helyen 238 nyomda dolgozik 735 nyomó géppel s ez 2101 alkalmazottat foglalkoztat. Erdély nyomdái közül román jellegű 66, német 25 és magyar 147. Nemcsak Erdélyben, hanem az egész Romániában a vidéki nyomdák közül legerősebb Kolozsvár a 35 nyomdájával, 556 munkásával és 138 nyomógépével. Szedőgép Erdély 6 városában 52 db. működik, a könyvnyomda pedig 8 városban 18 üzemmel és 61 géppel van képviselve. Ez adatokból az is megállapítható, hogy Románia tartományai közül a sokszorosító ipar Erdélyben a legfejlettebb.

Dr. György Lajos.

Az erdélyi könyv-, zenemű és papirkereskedők statisztikája.

Az alábbi statisztika a nevezett cégek 1925. évi július—augusztus havi állapotát kívánja feltüntetni, az országrész lakosságának és nemzeti jellegének tekintetbe vételével.

A régi Magyarország területéből a Romániához csatolt részeken összesen 361 hivatásos könyv-, zenemű- és papirkereskedő cég van. Ezen végösszegbe azonban nincsenek beleszámítva azon trafikok, fűszerkereskedések, hírlapárudák, melyeknek egy része papir- és írószer árusításon kívül nem ritkán könyvek eladásával is rendszeresen foglalkozik, továbbá az utóbbi években nagyobb számban alakult ilyen irányú bármilyen nemzetiségű szövetkezetek, valamint az egyes hírlapok által felállított könyvosztályok.

Az említett 361 cég közül 144 üzlet (40%), bár könyvkereskedésnek nevezi magát, könyvet, zeneművet alig tart vagy egyáltalán nem foglalkozik azok árusításával. A fennmaradó 217 üzlet közül kb. 130 cég (36%) könyv- és zenemű árusításon kívül papir és írószerek eladásával is élénken foglalkozik. A hátralevő 87 cég között kb. 62 cég (71%) a forgalmának túlnyomó részét könyvárusítással bonyolítja le. A legvégül maradó 25 cég (7%) kizárólagosan könyv- és zeneműkereskedést űz, vagy csak igen *kismértékben* foglalkozik egyéb cikkek árusításával is.

A hivatásos cégek nemzeti jelleg szerint így oszlanak meg: román: 80 (22%), német 56 (16%), magyar 225 (62%), összesen 361 üzlet. Tehát a fent említett nem hivatásos könyvárusokat és a külföldről rendelést nem számítva, a nevezett országrész 5.113,224 főre rugó összlakosságának könyv-, zenemű, papir- és írószer szükségletét 361 hivatásos cég látja el, vagyis *aránylag* minden üzletre 14,160 lélek-szám esik.

A lakosság viszont nemzetiség és üzletek szerint így oszlik meg: az erdélyi román lakosok száma 3.086,704 és román jellegű üzlet van 80, vagyis az egy román üzletre eső átlagos román lélekszám körülbelül 38.583.

A *magyarság* tömegéhez kell számítani a benszülött zsidóság 90%-át is. A zsidóság ugyanis külön nemzeti kultúrát nem fejlesztett ki, hanem jórészt a magyar, kisebb mértékben a német kultúrát vallja ma is a magáénak. Ha az utóbbi években önálló irányban merültek is föl törekvések, mégsem lehet a 181.440 lelket számláló zsidóságot önállóan szerepeltetni. Ezért kb. 90%-ban a magyar kultúrához és 10%-ban a németajkuakhoz kell sorolni őket. Ilyesformán a magyar lakosok száma (1.305.753) kiegészítendő a 181.340 főnyi zsidóság 90%-ával (163.206), ami összesen 1.468,959 lelket tesz ki. Ennyi magyar lélek közt oszlik meg a 225 magyar jellegű könyvkereskedés. Ezen az alapon átlag egy magyar üzletre 6524 magyar lélekszám számítható.

A *németajkuak* száma: 529.427, illetőleg kiegészítve a zsidóság 10%-ával (18.134), összesen 557.561 azoknak a száma, kik Erdélyben a német kultúrát vallják a magukénak. Ennyi lélekszám után számítva az 56 német jellegű üzletet, egy cégre átlag 9557 német lélek szám jut.

Az erdélyi csatolt részek összlakosságának 60 0/0-a román és a román jellegű könyv-üzletek száma 22 0/0. A németek az összlakosság 11 0/0-át teszik és a német jellegű üzletek 16 0/0-ot mutatnak. A magyarok — hozzájuk számítva a zsidóság kb. 90 0/0-át — az összlakosság 29 0/0-át foglalják le s ugyanakkor a magyar jellegű üzletek 62 0/0-kal vannak képviselve.

A fenti adatok elbírálásánál figyelmen kívül nem hagyható azon körülmény, hogy az itteni három nemzet a különböző érdekek kapcsolódása következtében egymás nyelvét, irodalmát, kultúráját mind jobban megismerni törekszik. A románok igen gyakran vásárolnak különböző irányú magyar vagy német könyveket, a németek megkeresik az őket érdeklő román és magyar könyveket, s viszont a magyarok keresik a román és német nyelvű irodalmi termékeket. Az egyes üzletek vevőkerét tehát az itt élő nemzetek vegyesen képviselik. Ezért nagy merészség lenne azt állítani, hogy a közönség csak a saját fajához tartozó üzletekből vásárol. A kimutatott és az illető nemzetiségű üzletekre eső vásárló közönség lélekszáma tehát csak megközelítőleg helytálló.

Veress Miklós.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár működése az 1925-ik évben.

A könyvtár gyarapodása ez évben: I. Vásárlások, adományozások és nemzetközi csere útján: Nyomtatványok 6232 kötet, doktori értekezések 2262 drb., egyetemi évkönyvek és iskolai értesítők 5323, apró nyomtatványok 259 drb., *II. mint kötelezpéldány beérkezett:* Nyomtatványok 6151 kötet, doktori értekezések 553 drb., iskolai értesítők 169 drb., apró nyomtatványok 2354 db. *Összesen:* Nyomtatványok 12.383 kötet, doktori értekezések 2815 drb., egyetemi évkönyvek és iskolai értesítők 5492 drb., apró nyomtatványok 2613 drb.

Folyóiratok és hírlapok gyarapodása. I. Vásárlások, adományozások és nemzetközi csere útján beérkezett: 1463 folyóirat, 106 kötet hírlap. *II. Mint köteles példány beérkezett:* 950 kötet folyóirat, 600 kötet hírlap. *Összesen:* 2413 kötet folyóirat, 706 kötet hírlap.

Régi román könyvek gyűjteményének gyarapodása: Vétel útján 6 mű a XVII. századból, 24 mű a XVIII. sz.-ból és 10 mű a XIX. század elejéről. Ezek között 3 unicum is van.

Az év folyamán beérkezett anyagból feldolgoztatott 15,170 kötet és visszamaradt a folyó évre 5619 kötet.

1925. év folyamán a könyvtár saját könyvkötő műhelye bekötött több mint 3000 kötetet 134.000 lej értékben.

A múlt évvel szemben az olvasók száma megnagyobbodott. Az 1925. év folyamán az olvasók száma 124,508 volt, az olvasott művek száma 102,976 kötet. Kikölcsonőzött a könyvtár az év folyamán 13.445kötetet.

1924 március hónapjában kezdődött a szakkatalógus előmunkálata. E téren 1925-ben a G betűtől a Meis-ig készült el a betűrendes katalógus lapjainak másodpéldánya, melynek eredménye körülbelül 35.000

cédula Az 1924-ben feldolgozott anyaggal együtt készen van 65000 cédula és reméljük, hogy 1927. év végéig befejeződik az előmunkálat és közben jelentősen előrehaladhat a lapok szakok szerinti beosztása is.

A könyvtár szaporodása 1919-től kezdve 1925. év végéig a következő: 71,494 kötet *nyomtatvány*, 455 kötet *régi könyv* 1830-ig bezárólag, 10.553 kötet *folyóirat*, 1646 kötet *hírlap*, 5822 drb. *doktori értekezés*, 6672 drb. *egyetemi évkönyv* és *iskolai értesítő*, 14230 *apró nyomtatvány*, 111 drb. *térkép* és 22 *kézirat*.

Tehát az egész gyarapodás: 99.642 kötet, 14.230 drb. *apró nyomtatvány*, 111 drb. *térkép* és 22 *kézirat*.

Az egyetemi könyvtár épületében van elhelyezve a *Népkönyvtár* is, amely 1921 május 14-én nyílt meg. Ezen könyvtár anyaga 6000 kötetet tesz ki, amelyből az 1925. évi gyarapodás 520 kötet könyv és 139 drb. *folyóirat*. Az összes belföldi román és kisebbségi fontosabb hírlapok, mintegy 38 drb., a közönség rendelkezésére állanak. A népkönyvtárnak van egy szak- és egy betűrendes katalogusa. Az olvasók száma ebben az esztendőben 37.053-ra emelkedett; 1925-ben az olvasók száma naponta 300 volt, jóllehet, egyszerre csak 150 személyre van hely. E tömeges látogatás folytán föltétlen szükség van egy új olvasóteremre.

(*Hivatalos jelentés.*)